

Zsótér Boglárka – Németh Erzsébet – Luksander Alexandra

A társadalmi-gazdasági környezet változásának hatása a pénzügyi kultúrára

Az OECD 2010-es és 2015-ös kutatási eredményeinek összehasonlítása

ÖSSZEFOGLALÓ: 2010 és 2015 között alapvető változások jellemezték Magyarországot és a magyar lakosság gazdasági-pénzügyi helyzetét. Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy miképpen hatott ez a lakosság pénzügyi kultúrájára. Kutatásunk adatbázisát az OECD 2010-ben és 2015-ben hazai pénzügyi kultúra felmérése képezte. A két felmérés azonos kérdéseire adott válaszok közötti eltéréseket vizsgáltuk regresszióelemzés és varianciaelemzés segítségével. Megállapítottuk, hogy számos szignifikáns változás történt a két adatfelvétel között. 2015-ben kevesebben bízták másokra pénzügyi döntéseiket, illetve küzdenek pénzügyi problémákkal, ugyanakkor kevesebben készítenek költségvetést és takarítanak meg. A pénzügyi tudást mérő kérdésekben rosszabbul teljesítettünk 2015-ben. Attitűdök szempontjából elmozdulás figyelhető meg az alacsonyabb tudatosság felé. 2015-ben a magyarok kevésbé megfontoltak a pénzügyeik területén, szívesebben költik a pénzüket, és kevésbé tűznek ki hosszú távú célokat. A felmérés eredményei azt mutatják, hogy a 2010-ben jellemző személyes pénzügyi krízis (eladósodottság, megszorítások, munkanélküliség) után a magyarokat 2015-ben a felszabadultság jellemezte: az elhalasztott fogyasztás után a költelekezés volt a jellemző. Kiemelendő ugyanakkor, hogy ez a korábbiaktól eltérően nem hitelfelvételből, hanem a megnövekedett jövedelem felhasználásával történt.¹

KULCSSZAVAK: OECD, pénzügyi kultúra, fogyasztói pénzügyek, megtakarítási magatartás, pénzügyi döntések

JEL-KÓDOK: A13, D03, D13, D14, I22

Számos kutatási és közéleti forrás időről-időre arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon mind a lakosság pénzügyi ismereteit, mind pedig azok gyakorlati alkalmazását tekintve elmaradás tapasztalható a fejlett országokhoz képest. Az említett kutatások közül azonban csupán a Pénziránytű Alapítvány által támogatott, OECD-módszertanon alapuló kutatások képesek valós képet adni a pénzügyi

kultúra magyarországi helyzetéről. Ezek a kutatások ugyanis nemzetközileg elismert módszertan alapján készültek, nem csupán nemzetközi összehasonlításra adnak lehetőséget, de a megismételt kutatás alapján jól mérhetőek a változások is. A kutatás első eredményei arra figyelmeztetnek, hogy a válság elmúltával csökkent ugyan a súlyos pénzügyi gondokkal küzdők száma, azonban a pénzügyi tudatosság (tervezés, költségvetés-készítés) szintje romlott (Pénziránytű Alapítvány, 2015). Annak elle-

Levelezési e-cím: boglarka.zsoter@uni-corvinus.hu

nére, hogy az OECD-kutatások mind a módszertanukat, mind az eredményeiket tekintve egyedülállóak Magyarországon, mindezidáig csupán egy kutatási jelentés készült, amely az eredmények bemutatására, tudományos következtetésre kevésbé alkalmas leíró statisztikai módszereket használ. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy a kutatások eredményeit bemutató adatbázisokat tudományos matematikai statisztikai módszerekkel újra feldolgozzuk és azokból hazai és nemzetközi összehasonlító elemzéseket végezzünk, releváns és hiteles következtetéseket vonjunk le, megalapozva a hazai pénzügyi kultúra fejlesztésének irányait és stratégiáit.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

A pénzügyi kultúra fejlesztésének és mérésének fontossága

Az igények és a piac komplexitása sajnálatos módon együtt jár a pénzügyi ismeretek és a pénzügyi kultúra alacsony szintjével (Chen – Volpe, 1998; Volpe – Chen – Liu, 2006, Lusardi – Mitchell, 2014). Magyarországon a pénzügyi kultúra három dimenzióját vizsgáló tanulmányból kiderül, hogy a pénzügyi ismeretek és attitűd magas szintje nem eredményezi a megfelelő, felelősségteljes és jövőorientált pénzügyi magatartást (Kenesei, 2014).

Az OECD tanulmánya szerint: „A pénzügyi kultúra a tudatosság, ismeretek, készségek, attitűdök és viselkedések kombinációja, amelyekre szükség van a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez” (Atkinson – Messy, 2012, 14. oldal). Bár a jelenség már korábban is létezett, a pénzügyi kultúra elnevezést először az 1900-as évek elején használták (Kovács et al., 2014, 439. oldal).

A pénzügyi kultúra mérésére – a fogalom meghatározásokhoz hasonlóan – számos mód-

szert alkalmaznak. A legegyszerűbb és ezért a leggyakrabban alkalmazott módszer a tájékozottság mérése, ami azonban csak egy részét ragadja meg a pénzügyi kultúrának. Az utóbbi időben ezért kiterjesztették a mérést a pénzügyi döntésekhez szükséges képességek vizsgálatára is (Kempson, 2009; MNB, 2011). Nehezebb a helyzet, ha a viselkedés normatív, értékrend-, illetve attitűdbeli elemeit akarjuk mérni, ugyanis ezek nem értelmezhetők jobbrosszabb relációkban, hiszen a konkrét szituációtól függ, melyik magatartás vezet az egyén számára előnyös (vagy hátrányos) következményekhez. A kultúra ezen elemei tehát csak nominális mérési szinten értelmezhetők. Ebben az értelemben megtévesztő alacsony vagy magas pénzügyi kultúráról beszélni, mint ahogyan azt a hétköznapi fogalomhasználatban gyakorta tapasztaljuk (Czakó et al., 2011).

Plakalovic (2012) a kis- és közepes vállalatok vezetőinek vizsgálata kapcsán kiemeli, hogy a pénzügyi kultúra szerves részeként kell kezelni a pénzügyi intelligenciát, az elemzési készségeket, ezáltal elengedhetetlen az a döntési képesség, amely mentén az egyén képes választani a különböző pénzügyi lehetőségek közül.

Magyarországon a pénzügyi kultúrához kapcsolódóan, a pénzügyi személyiség kutatása mentén érdekes és újszerű eredmények születtek. Németh és szerzőtársai (2016) kutatása egy 36 állítást tartalmazó teszt segítségével azonosítottak pénzügyi személyiség típusokat, amelyek az egyének pénzügyi kultúrájának jellemzőit is előre vetítik. A kialakult személyiségprofilok a következők: kispénzű, beosztó; pénznyelő; a rend értéket teremt; árzékeny; gyűjtögető; tervező; egyszer hopp, másszor kopp; dolgoz; nem tudja kézben tartani a pénzügyeit. A tudatosság és a dolgozóság pozitívan jelzik előre a személy pénzügyi kultúrájának szintjét (Németh et al., 2016).

A pénzügyi kultúra fejlettsége minden gazdasági szereplő együttes érdeke. Mikroszinten a nagyobb pénzügyi kultúrával jellemezhető

háztartások és vállalkozások nagyobb valószínűséggel kerülnek el azokat a pénzügyi döntéseket, amelyek hátrányosak a számukra, mint a drága hitelek vagy a kevés megtakarítás (IRBD, OECD, DFID, CGAP, 2009; Czako et al., 2011). Ami a makrogazdaságot illeti, *Klapper és szerzőtársai* (2012) arra a következtetésre jutottak, hogy minél nagyobb egy társadalom pénzügyi kultúrája, annál nagyobbak a rendelkezésre álló megtakarítások az országban. Ezen kívül egy, a Világbank koordinációjában megvalósuló kutatás hangsúlyozza, hogy a lakosság pénzügyi kultúrája hozzájárul a pénzügyi rendszer stabilitásához is.

A pénzügyi kultúra színvonala befolyásolja mind egyéni, mind nemzetgazdasági szinten a gazdasági, jövedelmi sokkok eredményes kezelését. Németh és munkatársai (2016) megvizsgálták a magyarországi pénzügyi kultúra fejlesztését célul kitűző képzéseket. Megállapították, hogy ennek a piacnak a 90 százalékát négy nagy szervezet képzései fedik le, és a közoktatásban tanuló diákok felülreprezentáltak ezen a téren. A képzések rövid időtartamúak és egyben sok témát érintenek, amely az elmélyülést nem segíti. Az eredményesség mérése legtöbbször elmarad, pedig nagyon fontos részét képezné a képzések továbbfejlesztésének. Úgy vélik, az állami szerepvállalást kellene erősíteni ahhoz, hogy a rászoruló társadalmi csoportokat is elérjék és náluk is megkezdődhessen a pénzügyi kultúra fejlesztése. Kutatási eredményeik alapján javasolják a pénzügyi kultúra fejlesztésének hazai megújítását (Németh et al., 2016).

Az OECD pénzügyi kultúra kutatásai és a bevont változók

Az OECD a G20-ak felhívására gyakorlati eszközök és módszertan kidolgozásán dolgozik, hogy a pénzügyi kultúra mérése minél precízebb legyen. Az OECD/INFE nemzetközi kutatása a pénzügyi kultúra mérésére ösz-

szesen 51 560 fő, 18 és 79 év közötti egyént vizsgál 30 különböző országból. Ebbe a kutatási áramba csatlakozott Magyarország is. Az OECD pénzügyi kultúra felmérése számos területet érint: pénzügyi magatartás és szokások – ezen belül megtakarítási magatartás, termékismeret és használat –, pénzügyi attitűd, pénzügyi tudás.

A fogyasztók pénzügyi magatartása több aspektusból is fontos vizsgálandó területnek számít. A pénzügyi piacok fejlődésével a pénzügyi termékek is egyre bonyolultabbá és komplexebbé válnak (Habschick et al., 2007; Botos et al., 2012). Ezzel párhuzamosan pedig nemcsak a pénzügyi termékek, de az egyéni igények is változnak. A pénzügyi magatartást vizsgáló kutatások egy része a háztartási vagy családi pénzügyek felől közelíti a fogyasztói pénzügyeket és a pénzügyi magatartást. *Deacon és Firebaugh* (1988) is így tettek, amikor a fogyasztói pénzügyek területén végzett kutatásuk fókuszát a családra – mint egységre – helyezték, és a pénzügyi magatartáson belül a családi erőforrások kezelését vették górcső alá. Definíciójukban a családi erőforrások kezelése „*az erőforrások igény szerinti használatának tervezését és megvalósítását jelenti*” (Deacon – Firebaugh, 1988, 8. oldal). A háztartások képezik a vizsgálat fókuszát egy hazai tanulmánynak is (Botos et al., 2012, amelyben a pénzügyi magatartás aspektusai közül a következőket veszik górcső alá): jövedelem, megtakarítás, idegen forrás igénybevétele, pénzforgalom. Makroszinten vizsgálva a kérdést *Béres és Huzdik* (2012) szintén ezeket az indikátorokat használja a lakosság pénzügyi kultúráját és pénzügyi magatartását leíró tanulmányában. *Xiao* (2010) tanulmányában pénzügyi magatartásnak nevez minden olyan emberi magatartást, amely releváns lehet a személyes pénzügyekhez kapcsolódóan. Definíciója magában foglalja a készpénz kezelését, a megtakarításokat és hiteleket is. Számos további pénzügyimogatartás-modellt és definí-

ciót megvizsgálva (Shockey – Seiling, 2004; Peng et al., 2007; Chen – Volpe, 1998; Perry – Morris, 2005; Danes et al., 1999) a pénzügyi magatartás elemeiként a következők jelennek meg: célok megfogalmazása, tervezés, megtakarítás, kiadások és bevételek nyilvántartása, költségek ellenőrzése, jövőorientáció, információmegosztás és kommunikáció a pénzügyekről (Zsótér et al., 2015).

A pénzügyi attitűdnek a pénzzel, pénzügyekkel kapcsolatos értékelő viszonyulást nevezzük. A pénzhez való viszonyulásunk személyiségünk függvénye, amit a társadalmi elvárások, demográfiai jellemzők, gazdasági körülmények és az oktatási rendszer is jelentősen befolyásolhatnak (Hornnyák, 2015). A pénzügyi attitűd szempontjából a gyerekkori tapasztalatok meghatározóak, a pénzzel való bánásmód már gyerekkorban kialakul, és később csak nagyon lassan és nehezen változtatható meg (Hornnyák, 2015). A szülői példával való azonosulás, illetve szembe fordulás egész életen át meghatározza az egyén pénzhez való viszonyulását. Kutatások igazolták, hogy e korai intenzív tanulási folyamat révén a gyerekek a pénzhez, mint eszökhöz különféle attitűdöket és érzelmi jellemzőket is rendelnek, amelyek aztán felnőtt korukban erőteljesen befolyásolják pénzügyi magatartásukat (Nagy – Tóth, 2012; Zsótér – Nagy, 2012). A legtöbb kutatásban a pénzügyi attitűd és a pénz iránti attitűd nem válik el élesen egymástól (Goldberg – Lewis, 1978; Yamauchi – Templer, 1982; Furnham, 1984; Tang, 1992; Nagy – Tóth, 2012). Vannak azonban szerzők, akik a pénzügyi attitűdöt inkább a pénzkezelés és pénzhasználat felől közelítik meg (például Furnham, 1999). Ehhez a témakörhöz szorosán kapcsolódva számos szerző vizsgálja a hitelekhez kapcsolódó attitűdöket is (például Norvilitis – Mendes-Da-Silva, 2013). A pénzügyi attitűd vizsgálatának fontosságát alátámasztja, hogy a pénzzel való bánásmód kevésbé racionális, inkább tudattalan emo-

cionális erők által meghatározott (Forman, 1987). Magyarországon egy fiatalokat vizsgáló kutatás rávilágított arra, hogy a pénzügyi attitűdöket és magatartást tekintve nem beszélhetünk homogén csoportokról. A vizsgálatba bevont felsőoktatásban tanuló fiatalok között konzervatívak, lázadók és tapasztaltak is voltak (Zsótér et al., 2015).

A pénzügyi tudást egyes kutatásokban megfeleltetik a pénzügyi kultúrával, véleményünk szerint helytelenül. Fontosnak tartjuk, hogy mind kutatási, mind képzési szinten a pénzügyi kultúra részeként kezeljük a tudást, ugyanakkor ne feledkezzünk meg az azt kiegészítő, az előbbieken is említett egyéb elemekről. Egyes kutatások a pénzügyi tudást a termékek ismeretére, a fogalmak ismeretére vagy a pénzügyekhez szükséges matematikai tudás meglétére vezetik vissza (Hastings et al., 2012).

Xiao és munkatársai (2014) a pénzügyi tudást szubjektív és objektív elemekre bontja, ez is alátámasztja azt, hogy nem lehet általánosan beszélni a pénzügyi tudásról, hanem azt kontextusba helyezve, a különböző szinteket megragadva szükséges vizsgálni. Huzdik és munkatársai (2014) szerint a felsőoktatásban tanuló fiatalok valós és vélt pénzügyi tudása között lényeges különbség van. A kutatók szerint a kockázatvállalás szintjét az egyén saját tudásáról alkotott képe, vagyis az énkép határozza meg, nem pedig a valós pénzügyi tudás. A kockázatvállalási hajlandóságra vonatkozóan a kutatás megmutatta, hogy a fiatalokat kockázatkerülő magatartás jellemzi, összességében a 18–25 éves korosztály háromnegyede (76,9 százalék) tartózkodik a kockázatoktól. Elemzésük során megalkották az Énkép Indexet, amely a valós gazdasági-pénzügyi tudást viszonyítja a vélt tudáshoz. Ez alapján három kategóriát különböztethetünk meg:

① akik alulértékelik magukat, tehát valós tudásuk nagyobb, mint amit gondolnak magukról,

- ② akik reálisan ítélik meg tudásukat,
- ③ akik felülértékelik magukat, azaz valós tudásuk kevesebb, mint amit gondolnak magukról.

Luksander és szerzőtársai (2014) szerint a fiatalok pénzügyi tudása jelentős különbséget mutat több ismérv mentén is. A férfiak, az idősebbek, a magasabb jövedelműek, valamint azok a fiatalok, akik jövedelmének kisebb része származik a családtól, magasabb pénzügyi kultúrával jellemezhetők. Az eredmények alapján a felsőfokú oktatásban tanított pénzügyi-gazdasági ismeretek kedvezően hatnak a fiatalok pénzügyi ismereteire, ugyanakkor a képzés- és a munkarend típusának hatása nem szignifikáns. Elemzéseinkből az is kiderült, hogy a pénzügyi-gazdasági ismeretek középiskolai oktatása nem befolyásolja a fiatalok pénzügyi tudásának szintjét.

MÓDSZERTAN

Jelen tanulmányban az OECD 2010-es és 2015-ös adatfelvételének eredményeit hasonlítjuk össze Magyarországra vonatkozóan. A két felmérés időpontja között 5 év telt el, így a két keresztmetszeti adatfelvétel között összehasonlításokat végezhetünk. A minta 2010-ben 1003 főből, 2015-ben 1000 főből állt. A 2010-es és a 2015-ös kérdőívben vannak teljesen azonos kérdések is, de nem mind-egyiknek találjuk meg a párját. Jelen tanulmányban csak olyan kérdéseket vizsgálunk, amelyek mindkét kérdőívben szerepeltek. A két adatbázis megfelelő változóit kiemelve létrehoztunk egy közös adatbázist, jelölve, hogy az adott válasz melyik évhez tartozik. Sok esetben újrakódolást hajtottunk végre, mert bár a kérdés ugyanaz volt a két adatfelvétel során, a válaszok nem mindenhol voltak azonosak. Mindezek által lehetőségünk volt multinominális logisztikus regresszióelemzés segítségével megvizsgálni, hogy van-e szignifi-

káns különbség a két adatfelvétel eredményei között. Az elemzés során demográfiai változók hatásait is vizsgáltuk. Néhány változónál (például attitűd-állítások) varianciaelemzést hajtottunk végre, azt vizsgálva, hogy az átlagok között van-e szignifikáns különbség.

EREDMÉNYEK

Pénzügyi magatartással kapcsolatos kérdések

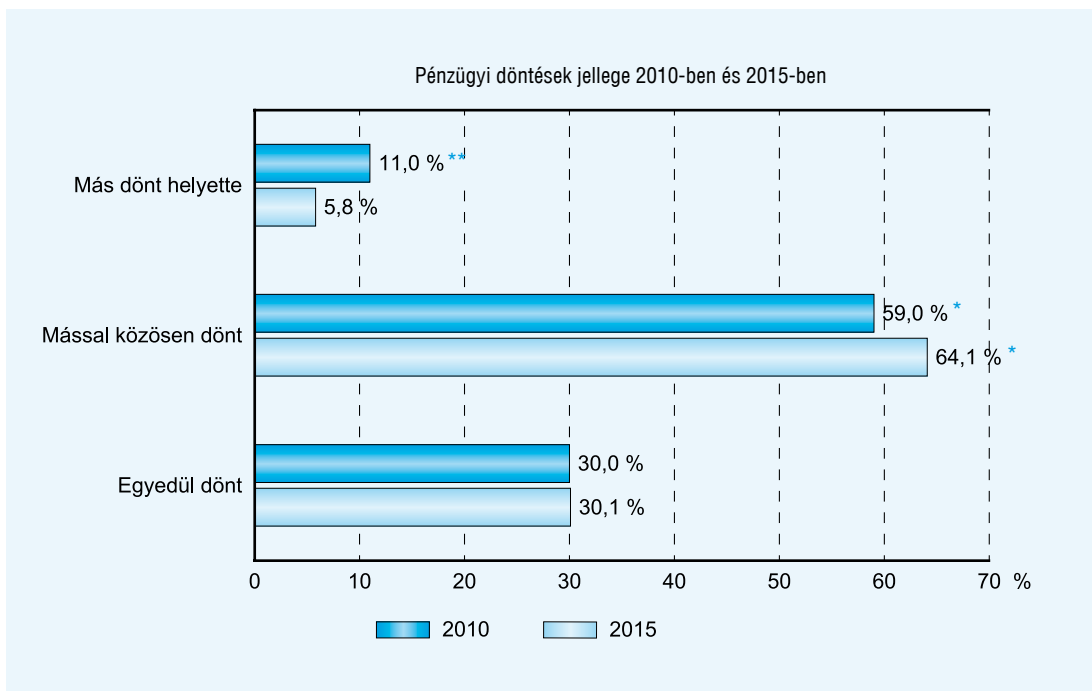
A 2010-es és 2015-ös adatfelvételben megtalálható, pénzügyi magatartással kapcsolatos kérdések a következő területekre irányultak: pénzügyi döntések meghozatala, költségvetés készítése, megtakarítási magatartás, pénzügyi problémák és megoldásuk, pénzügyi termékek ismerete és használata.

PÉNZÜGYI DÖNTÉSEK MEGHOZATALA

A pénzügyi döntéseket az egyének meghozhatják egyedül, másokkal együtt, és rábízzhatják a döntés másra. A multinominális logisztikus regresszióelemzés eredményei azt mutatják, hogy a két adatfelvételi időpontban megfigyelhető mintázatok között van szignifikáns eltérés. Ezt a különbséget árnyalják a demográfiai változók is, tehát más az eredmény nemenként, régióként és kor szerint.

A pénzügyi döntéseket egyedül meghozók aránya 2010-ben 30,0 százalék volt, amely arány 2015-ben is ugyanennyi. 2015-re csökkent azok aránya, akik helyett más hoz meg pénzügyi döntéseket, tehát akik gyakorlatilag kiengedik ezeknek a döntéseknek a felelősségét és kontrollját a kezükből. Az arány 2010-ben 11 százalék volt, 2015-ben már csak 5,8 százalék. Azoknak az aránya, akik másokkal együtt hoznak döntést, 2010-ben 59,0 százalék, 2015-ben pedig 64,1 százalék volt. Az eredményeket az *1. ábra* szemlélteti.

**PÉNZÜGYI DÖNTÉSEK EGYÉNI ÉS CSOPORTOS JELLEGE 2010-BEN ÉS 2015-BEN
AZ OECD ADATAI ALAPJÁN**

Megjegyzés: *p<0,005; **p <0,0001

Forrás: saját szerkesztés

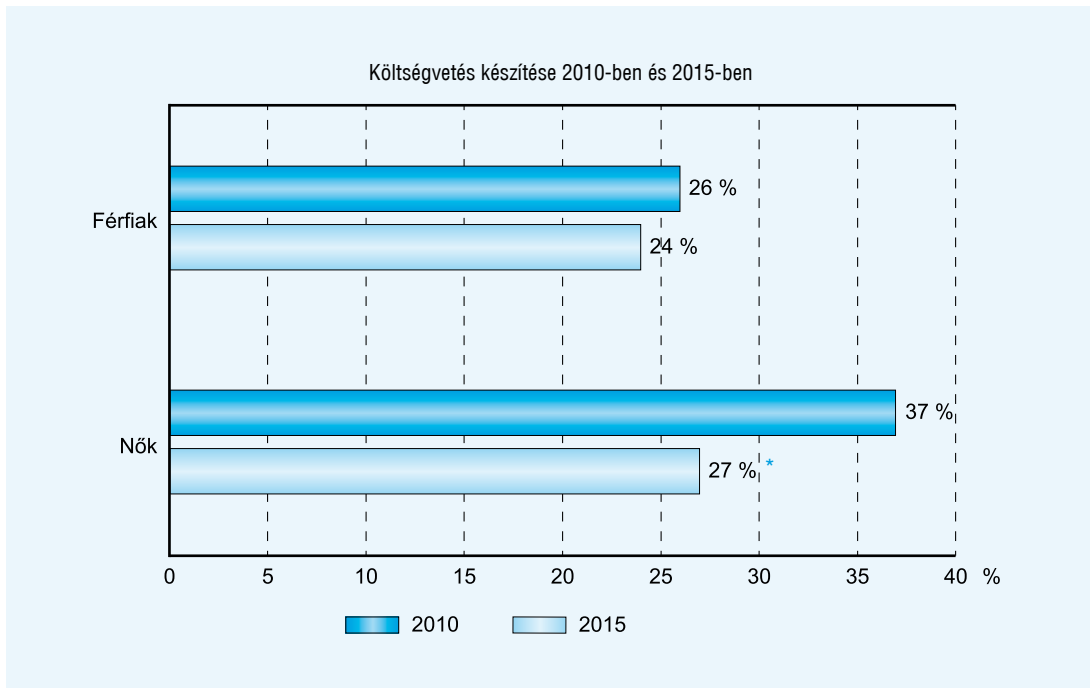
A változásokat tovább bonthatjuk a válaszadók neme, kora és a régió alapján. 2010-ben a nők 9 százaléka adta át más kezébe a döntést, ez az arány azonban 2015-re szignifikánsan csökkent, 3,8 százalék lett. A férfiaknál is hasonló szignifikáns csökkenést láthatunk, 2010-ben ugyanis 13,2 százaléuk helyett döntött más, amely arány 2015-ben már csak 8 százalék. Mind a férfiakra, mind a nőkre igaz, hogy nőtt azoknak az aránya, akik mással együtt hoznak döntéseket, de ez csak a férfiaknál jelent statisztikailag is szignifikáns növekedést, 62 százalékról 68,6 százalékra. A kor tekintetében pedig megállapíthatjuk, hogy minél fiatalabb valaki, annál inkább igaz rá, hogy más hozza meg helyette a döntéseket. A kor befolyásoló hatása 2015-ben erősebb (béta: -0,174), mint 2010-ben (béta: -0,103).

KÖLTSÉGVETÉS KÉSZÍTÉSE

A költségvetés készítése kapcsán bináris logisztikus regressziós modellt futtattunk, amelyben a függő változóként az szerepel, hogy a válaszadó készít-e vagy sem költségvetést, független változóként pedig az adatfelvétel időpontja, a kor, a nem és a régió. Az adatfelvételi időpont, a kor és a nem változók hatása szignifikáns, a régió hatása azonban nem.

A 2010-es adatfelvétel eredményei alapján elmondható, hogy a válaszadók 32,3 százaléka mondta azt, hogy készít költségvetést. Ez az arány 2015-re szignifikánsan csökkent, 24,8 százalékra változott. A nők körében jelentősen csökkent azoknak az aránya, akik készítenek költségvetés, 37 százalékról 26 százalékra változott, ahogy azt a 2. ábra szemlélteti.

A KÖLTSÉGVETÉST KÉSZÍTŐ NŐ ÉS FÉRFI VÁLASZADÓK ARÁNYA 2010-BEN ÉS 2015-BEN AZ OECD ADATAI ALAPJÁN

Megjegyzés: *p <0,0001

Forrás: saját szerkesztés

MEGTAKARÍTÁSSAL KAPCSOLATOS MAGATARTÁS

A megtakarítások kapcsán a kérdőívben egyrészt arra vonatkozóan volt kérdés, hogy a válaszadónak van-e megtakarítása, másrészt pedig, ha van, hol és milyen formában tartja azt. 2010-ben a válaszadók 49,4 százaléka mondta azt, hogy nincsen megtakarítása. Ez az arány 2015-ben magasabb, 56,1 százalék volt. Mindkét időpontban a lakossági folyószámlán történő pénzügyítés volt a legjellemzőbb megtakarítási forma. Ezen kívül a megtakarítási számlán gyűjtött pénz (2010-ben a válaszadók 12 százaléka; 2015-ben a válaszadók 11 százaléka), valamint a lakásban tartott pénz (2010-ben a válaszadók 8,8 százaléka; 2015-ben a válaszadók 10,9 százaléka). Az informális

megtakarítási klub mint megtakarítási forma választása 2015-re szinte teljesen megszűnt, 4,4 százalékról ugyanis 0,4 százalékra csökkent. A befektetési terméket választók aránya azonban nőtt; 0,2 százalékról 2,9 százalékra.

PÉNZÜGYI PROBLÉMÁK ÉS MEGÉLHETÉSI GONDOK

Mindkét adatfelvételi időpontban tartalmazott a kérdőív egy olyan kérdést, amely arra utalt, hogy a válaszadóval előfordult-e olyan helyzet az elmúlt 12 hónapban, amelyben úgy látta, nem tudja jövedelméből fedezni megélhetési költségeit. Ehhez a kérdéshez bináris logisztikus regresszió vizsgálatot futtattunk le, hogy megkapjuk a választ arra, van-e szignifi-

káns különbség a kérdésre adott válaszok között a két adatfelvételi időpontot tekintve. Az adatfelvételi időpont, a nem, és a kor hatása szignifikáns, a régió hatása nem szignifikáns.

2010-ben a válaszadók 33,8 százaléka vallotta azt, hogy előfordult vele az elmúlt 12 hónapban a mindennapi megélhetési költségek fedezésének veszélybe kerülése. Ez az arány 2015-ben 25,6 százalék, szignifikánsan csökkent. Mind a nők, mind a férfiak körében szignifikánsnak mondható a csökkenés, ahogyan azt a 3. ábra is szemlélteti.

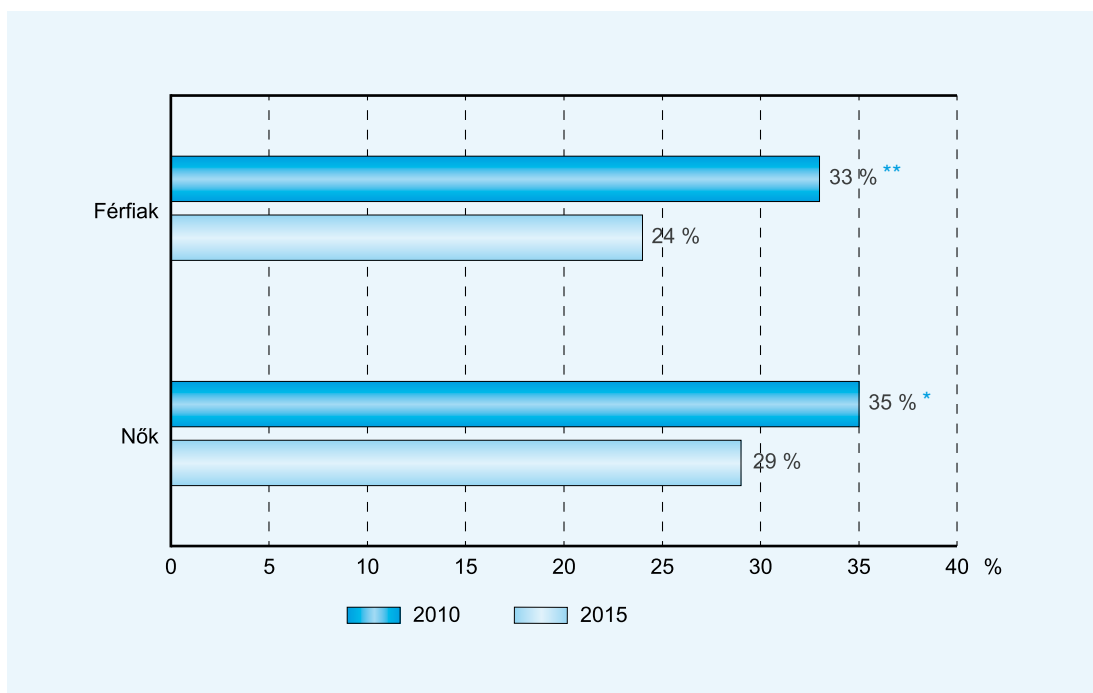
A 2010-es adatok alapján minél fiatalabb valaki, annál jobban jellemző, hogy pénzügyi problémája van, bár a kor csak kis mértékben jelzi előre a pénzügyi probléma valószínűségét (a regressziós modellben a béta értéke $-0,016$). A 2015-ös adatok alapján ez az összefüggés

már nem támasztható alá. A probléma enyhítésére különböző lépések megtételével lehet reagálni. A kérdőív számos ilyen lehetőséget tartalmazott, amelyeket a 4. ábrában mutatunk be.

A legjellemzőbb megoldás 2010-ben az volt, hogy a válaszadók csökkentették kiadásait, kevesebbet költöttek és lemondtak egyes dolgokról. Ez a megoldás 2015-ben is a legnagyobb arányt képviseli, de látható, hogy szignifikánsan kevesebben választották ezt a megoldást. Szintén szignifikánsan kevesebben választották azt a lehetőséget, hogy hitelt vagy kölcsönt vegyenek fel. 2015-ben 2010-hez képest nagyobb arányban jellemző a túlórázás és pluszmunka vállalása, számlák késve fizetése vagy fizetések elmulasztása, a vagyontárgyak eladása (14,8 százalék vs 6,5 százalék).

3. ábra

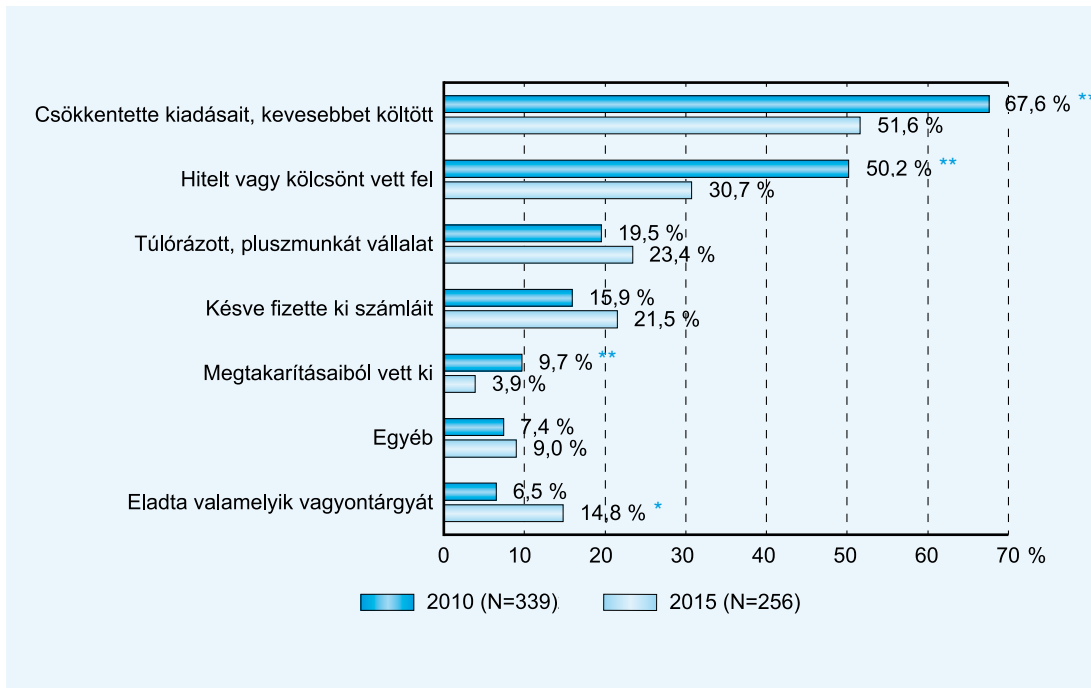
PÉNZÜGYI PROBLÉMÁK ELŐFORDULÁSA A NŐK ÉS FÉRFIAK KÖRÉBEN 2010-BEN ÉS 2015-BEN AZ OECD ADATAI ALAPJÁN

Megjegyzés: * $p < 0,005$; ** $p < 0,0001$

Forrás: saját szerkesztés

A PÉNZÜGI PROBLÉMÁKRA ADOTT VÁLASZOK 2010-BEN ÉS 2015-BEN AZ OECD ADATAI ALAPJÁN

Megjegyzés: *p<0,005; **p <0,0001

Forrás: saját szerkesztés

FŐ JÖVEDELMI FORRÁS ELVESZTÉSE

Előfordulhat, hogy valaki elveszti fő jövedelmi forrását, és felmerül a kérdés, hogy meddig tudja fedezni kiadásait. Erre vonatkozóan a kérdés így hangzott: Ha Ön elvesztené fő jövedelemforrását, mennyi ideig lenne képes a háztartása tovább fedezni megélhetési költségeit anélkül, hogy hitelt kellene felvennie vagy elköltözne?

A kérdésből képzett változóra multinominális logisztikus regresszió elemzést végeztünk, bevonva az adatfelvétel időpontját, valamint egyéb demográfiai változókat. A modell lefuttatása után megállapítható, hogy a két adatfelvételi időpont eredményei között nincsen szignifikáns különbség ebben a kérdésben. Érdeemes megemlíteni, hogy a legtöbben mindkét

felmérésben a legalább egy hónap, de három hónapnál kevesebb opciót választották: 2010-ben 27,6 százaléka, 2015-ben 26,1 százaléka a válaszadóknak.

PÉNZÜGI TERMÉKEK ISMERETE, BIRTOKLÁSA ÉS HASZNÁLATA

A pénzügyi termékek ismeretére, birtoklására és használatára vonatkozó kérdéscsoportok nem teljesen egyeztek meg a két adatfelvétel során, ezért kiemeltük azokat a termékeket és szolgáltatásokat, amelyek mindkét adatbázisban szerepeltek. Ezek a következők:

- nyugdíjpénztár,
- befektetési számla, például befektetési alap,
- hitelkártya,

- folyószámla,
- biztosítás,
- részvény,
- kötvény.

A termékek és szolgáltatások ismeretére, birtoklására és használatára vonatkozóan is úgy képeztünk változót, hogy kiszámoltuk, összesen hányat választ egy kitöltő a felsoroltak közül. Így a termékismeret, a termék-birtoklás és termékhasználat változó értékei 0 és 7 közé esnek.

Az első esetben a kérdés úgy hangzott, hogy „hallott-e a következő pénzügyi termékek valamelyikéről?” (termékismeret). A második esetben arra vonatkozott a kérdés, hogy a válaszadó „a következő termékek közül melyikkel rendelkezik?” (termékbirtoklás). A harmadik esetben pedig arra, hogy „az elmúlt két évben a következő termékek közül melyiket vette igénybe és használja jelenleg is?” (termékhasználat).

Mindhárom változóra vonatkozóan lineáris regresszió segítségével megvizsgáltuk, hogy befolyásolja-e a termékismeret szintjét a két adatfelvételi időpont és a demográfiai adatok (kor, nem, régió).

A termékismeret varianciájának 3,1 százalékát magyarázza a modell. Az adatfelvételi időpont és a kor szignifikáns hatást jeleznek. A termékismeret változó átlagértéke 2010-ben 5,3 volt, míg 2015-ben 5,8, tehát szignifikánsan magasabb, ami azt jelenti, hogy a felsorolt 7 termék közül átlagosan többféléről hallottak a későbbi adatfelvételi időpontban. A válaszadók korát tekintve elmondható, hogy a fiatalabbak többféle terméket ismernek, az életkor növekedésével a termékismeret szignifikánsan csökken.

A termék-birtoklás mint függő változó varianciájának 4,5 százalékát magyarázzák a független változók (adatfelvételi időpont, nem, kor, régió). A modellben az adatfelvételi időpont, a kor és a régió szignifikáns hatást jelez. 2010-ben a válaszadók a felsorolt 7 pénzügyi

termék közül átlagosan 1,84-et birtokoltak. Ez a mutató 2015-ben 1,51, tehát szignifikánsan kevesebb. A régiók szintjén vizsgálva a különbséget, azt emelhetjük ki, hogy 2010-ben a legkevesebb pénzügyi terméket az Észak-Alföldön birtokolták, a legtöbbet pedig a közép-dunántúli régióban. 2015-ben Észak-Alföld maradt a sereghajtó ebben a tekintetben, és átlagosan a legtöbb terméket a dél-dunántúli régióban birtokolták. A válaszadók korát tekintve gyenge negatív összefüggés határozható meg.

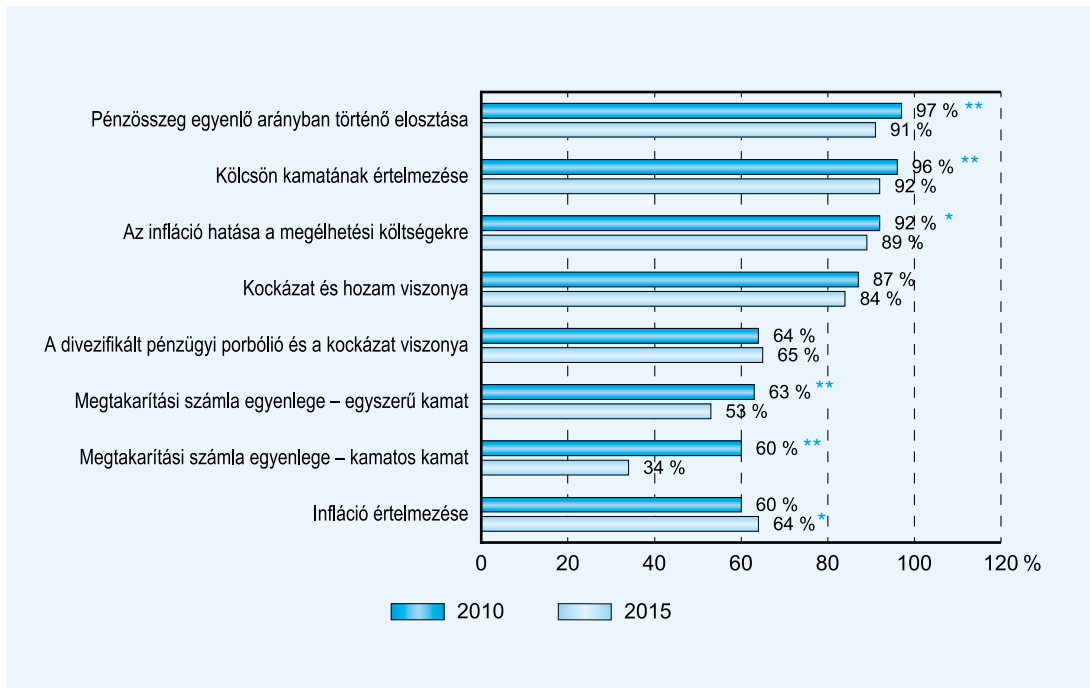
A termékhasználat változó varianciájának 10,6 százalékát magyarázza a modell. Az adatfelvételi időpont és a kor szignifikáns hatással van a termékhasználatra. Mindkét évben a maximumértéke a változónak 6 volt, amely azt jelenti, hogy az összesen 2003 fős mintában nem volt olyan személy, aki mind a 7 felsorolt pénzügyi terméket egyszerre használta volna. 2010-ben átlagosan 0,99 terméket, míg 2015-ben átlagosan 0,36 terméket használtak a válaszadók. Az életkor gyenge negatív hatással van a termékhasználatra.

Pénzügyi tudás

A pénzügyi tudást mérő állítások 8 típusba sorolhatók. Minden típushoz egy feladatjellegű kérdés került megfogalmazásra, vagy egy olyan állítás, amelyről el kellett dönten, hogy igaz-e vagy hamis. Minden pénzügyi tudást mérő kérdésre létrehoztunk egy olyan változót, amely azt mutatja, hogy a kitöltő jól válaszolt-e a kérdésre vagy sem. Ezekből a változókból pedig később egy összetudást mérő változót is képeztünk egyszerű összeadással. Első lépésként varianciaelemzés segítségével megállapítottuk, hogy mely tudást mérő változók esetében van szignifikáns különbség a 2010-es és 2015-ös eredmények között. Az eredményeket az 5. ábra szemlélteti.

Összesen hat olyan kérdés van, amelyeknél

A PÉNZÜGYI TUDÁST MÉRŐ KÉRDÉSEKRE ADOTT JÓ VÁLASZOK ARÁNYA 2010-BEN ÉS 2015-BEN AZ OECD ADATAI ALAPJÁN

Megjegyzés: * $p < 0,005$; ** $p < 0,0001$

Forrás: saját szerkesztés

van szignifikáns különbség az eredmények között. Egy esetben, a 2015-ös adatbázisban szignifikánsan magasabb a jó válaszok aránya. Ez pedig az infláció értelmezése. A többi esetben a 2010-es eredmények mutatnak szignifikánsan jobb válaszadási arányt. Kiemelkedően nagy a különbség a kamatos kamat kérdésének vizsgálata során, ugyanis 2010-ben a válaszadók 60 százaléka tudta helyesen megválaszolni a kérdést, 2015-ben pedig csak 34 százalékuk.

Az ösztudásváltozóra lefuttatott lineáris regresszió elemzés eredményei azt mutatják, hogy az adatfelvételi időpont és a kor szignifikáns hatással van arra, hogy összesen hány jó választ adott valaki. A modell az ösztudás varianciájának 3,7 százalékát magyarázza. 2010-ben a 8 kérdésből átlagosan 6,18-at tudtak

helyesen megválaszolni a kitöltők, 2015-ben pedig átlagosan 5,7-et; tehát a pénzügyi tudás összességében szignifikánsan csökkent. Az életkorváltozó és a pénzügyi tudás kapcsolatához elmondható, hogy gyenge negatív kapcsolat van a pénzügyi tudás és a kor között.

Pénzügyi attitűdök

A 2010-es adatfelvétel során összesen 8, a 2015-ös adatfelvétel során összesen 12 állítással mérték a pénzügyekkel kapcsolatos gondolkodásmódot. Mivel a 2010-es felmérésben használt 8 állítást minimális eltéréssel a 2015-ös felmérésben is használták, így ezeket hasonlítottuk össze. Az állításokhoz a válaszok egy 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán szerepeltek,

amelynél az 1 a teljes mértékben egyetért, míg az 5 az egyáltalán nem ért egyet álláspontot jelentette. A válaszok átlagaira varianciaelemzést végeztünk, és azt figyeltük meg, hogy a 2010-es adatbázis eredményei szignifikánsan különböznek-e a 2015-ös adatbázis eredményeitől. Eredményeinket az 1. táblázat tartalmazza.

Összességében 6 állításról mondhatjuk el, hogy átlagértékei szignifikánsan különböztek a két időpontban, és 2 állítás esetében pedig nincsen szignifikáns különbség. Összességében a következő pontokban fogalmazhatjuk meg a két adatfelvételi időpont eredményeire vonatkozó észrevételeinket.

① Azzal, hogy megfontolják, telik-e rá, mielőtt elköltik a pénzüket, a válaszadók 2010-ben jobban egyetértettek.

② Alapvetően jellemző a Carpe Diem szemléletmód elutasítása, de ez 2015-ben csökken.

③ Igyekeznek befizetni időben számláikat, de 2015-ben ez az érték is alacsonyabb.

④ A pénzügyek ellenőrzése csökken 2015-re.

⑤ A hosszú távú célmeghatározás szintén csökken 2015-re.

⑥ Ahhoz a szemlélethez, hogy a pénz elköltésre való, 2015-ben jobban közelítenek a válaszadók, mint 2010-ben.

Két olyan állítás van, amelyeknél nem változott a gondolkodásmód, mégpedig a kockázatvállalás és a pénzköltés előnyben részesítése a megtakarítással szemben. Összességében elmondható, hogy a 2015-ös adatbázisban az állítások átlagértékei bár kis mértékben, de szignifikánsan eltolódtak a pénzügyileg kevésbé tudatos szemléletmód irányába.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban összehasonlítottuk a 2010-ben és 2015-ben Magyarországon felvett pénzügyi kultúra adatbázisait a releváns, mindkét felmérésben megtalálható változók mentén. Mivel voltak a kutatásban olyan változók, amelyek a két adatfelvételi időpont valame-

1. táblázat

A PÉNZÜGYI ATTITÚD ÁLLÍTÁSOK ÁTLAGÉRTÉKEI 2010-BEN ÉS 2015-BEN AZ OECD FELMÉRÉSEI ALAPJÁN (1: TELJES MÉRTÉKBEN EGYETÉRT, 5: EGYÁLTALÁN NEM ÉRT EGYET)

Állítások	2010-es átlag	2015-ös átlag	A különbség szignifikáns-e?
Mielőtt valamit vásárolnék, alaposan megfontolom, hogy telik-e rá.	1,5230	1,8218	*
Inkább a mának élek, holnap majdcsak lesz valahogy.	4,0411	3,7568	*
Nagyobb megelégedettséggel tölt el, ha elköltöm a pénzt, mint ha hosszabb távra félreteszem.	3,7719	3,8097	–
Időben befizetem a számláimat stb.	1,5263	1,7137	*
Hajlandó vagyok a pénzem egy részét kockáztatni, amikor megtakarításról vagy befektetésről van szó.	4,2654	4,3347	–
Személyesen gondosan ellenőrzöm pénzügyeimet.	1,9118	2,4319	*
Hosszú távú célokat határozok meg és törekszem elérni őket.	2,4734	2,7735	*
A pénz arra való, hogy elköltsük.	3,1824	2,8760	*

Megjegyzés: *p <0,0001

Forrás: saját szerkesztés

lyikében nem szerepeltek, azokat kihagytuk jelen tanulmányunkból. Bizonyos kérdések esetében pedig csökkentettük a változók számát (például termékismeret, termékbirtoklás, termékhasználat, pénzügyi tudás), mivel a két listát – 2010 és 2015 – így tudtuk megfeleltetni egymásnak. Ezekkel a korlátokkal együtt is jelentős és hasznos eredményeket kaptunk.

A longitudinális kutatásunk legfőbb értéke, hogy két olyan korszakot hasonlítottunk össze, amelyben a lakosság pénzügyi-gazdasági helyzete jelentősen különbözött, ami szignifikáns változásokat indukált a pénzügyi tudatosság, viselkedés és attitűdök szempontjából.

A gazdasági világválság előtt a magyar lakosságra (és a nemzetgazdaság többi szereplőjére, valamint magára az államra) jellemző volt, hogy a „nem létező pénzt” is elköltötték, azaz hitelből fogyasztottak, ráadásul a hitelezés nagy része olyan külföldi valutában, svájci frankban történt, amelyben Magyarország csupán elenyésző mértékű kereskedést folytat. Így a svájci frank hirtelen, nagymértékű erősödése a nemzeti valutához képest, súlyos hitelválsághoz vezetett mind makro-, mind mikroszinten. Magyarországot a pénzügyi és a reálgazdasági sokk sokkal erőteljesebben érintette, mint azt várni lehetett. A nemzetközi

válság kitörése a legrosszabbkor következett be Magyarország szempontjából, mert rossz külső feltételeket teremtett a fenntartható felzárkózási pályára való visszatéréshez (Neményi, 2009). Mindez a nadrágszíz összehúzását eredményezte, megszorítások következtek. Magas volt az eladósodottság mértéke, magas volt a munkanélküliség, visszaesett a fogyasztás, és a reálbérek is csökkentek. Az infláció 2011-ig 5 százalék körüli volt, majd 2012-től indult csak csökkenésnek. Ebben a gazdasági-társadalmi környezetben született a 2010-es felmérés (lásd 2. táblázat).

A felmérés következő szakasza 2015-ben, egy jelentősen eltérő környezetben valósult meg. A GDP-növekedés 2014-től felélénkült. Csökkent a munkanélküliség, eltűnt az infláció, megtörtént az adóssághoz konszolidáció, és nem utolsósorban emelkedett a reálbér, így az emberek elkezdtek költeni, nőtt a korábban visszafogott fogyasztás. Mindez 2015-ben majdnem 1 százalékponttal emelte a fogyasztási pályát (Országjelentés, 2015). Néhány kiemelt mutatót tartalmaz a 2. táblázat.

A pénzügyi magatartás tekintetében elmondható, hogy azoknak az aránya, akik másokra bízzák pénzügyi döntéseiket, szignifikánsan csökkent. Ez összefügghet azzal,

2. táblázat

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI MUTATÓK A KÉT ADATFELVÉTELI IDŐPONTHOZ KAPCSOLÓDÓAN

Mutatók	2009	2010	2014	2015
Reál-GDP (év/év)	-6,6	0,8	3,3	2,4
Magánfogyasztás (év/év)	-6,7	-2,8	1,8	2,8
Infláció (%)	4,2	4,9	-0,2	-0,1
Reálbér (Ft/hó)	71 500	73 500	101 500	105 000
Munkanélküliségi ráta	10,0	11,2	7,7	7,4
Eladósodottság (%)	33	35	18	18

Forrás: Országjelentés, 2015; KSH; Medgyesi, 2016

hogy az úgynevezett devizahitelekkel sokan megégették magukat, ami a társadalmi szintű kommunikációnak is állandó témája volt. Mindez jelentősen csökkentette a bankok és az általuk foglalkoztatott „tanácsadókba” vetett lakossági bizalmat. 2010 és 2015 között szignifikánsan csökkent a pénzügyi problémákkal küzdők aránya. Eredményeink azt mutatják, hogy nem csak kevesebben küzdenek 2015-ben pénzügyi problémákkal, de e problémák megoldási stratégiái is jelentősen átstrukturálódtak. 2010-ben a legjellemzőbb válasz a pénzügyi nehézségekre az volt, hogy a válaszadók csökkentették kiadásait, kevesebbet költöttek és lemondtak egyes dolgokról. Ez a megoldás 2015-ben is a legjellemzőbb, de látható, hogy arányaiban már kevesebben választották ezt, és szignifikánsan nőtt a túlórázás és pluszmunka vállalása, a számlák késve fizetése vagy fizetések elmulasztása, valamint a vagyontárgyak eladása. Jelentősen csökkent ugyanakkor a hitelek és kölcsönök felvétele, amely azt jelenti, az emberek bizalmatlansága nőtt a pénzügyi intézetekkel szemben. Az, hogy inkább késve fizetnek számlát, azt jelenti, hogy a szolgáltatóktól kevésbé félnek, mint a bankoktól. 2015-re lazulás figyelhető meg a pénzügyek kezelésében, így csökkent a háztartási költségvetést készítőik száma, ezen belül is a nők körében csökkent szignifikáns mértékben ez az arány. 2015-ben emellett kevesebb válaszadó rendelkezett megtakarítással, mint 2010-ben. Mindkét időpontban a lakossági folyószámlán történő pénzügyűjtés volt a legjellemzőbb megtakarítási forma. A termékismeret 2010-ben szignifikánsan alacsonyabb volt, mint 2015-ben.

A pénzügyi tudást illetően a romlás figyelhető meg a két adatfelvétel között. Különösen figyelmeztető, a kamatos kamat értelmezésének nehézsége, itt figyelhető meg a legnagyobb negatív változás. Az okok feltárását és

a megoldást oktatásért felelősöknek kell ki-munkálnia.

A pénzügyi attitűdök tekintetében megállapíthatjuk, hogy a 2015-ös adatbázisban az állítások átlagértékei bár kis mértékben, de szignifikánsan eltolódtak a pénzügyileg kevésbé tudatos szemléletmód irányába.

A magyar lakosság 2015-ben jelentősen kevesebb pénzügyi problémával küzdött, ami befolyásolta a pénzügyekkel kapcsolatos viselkedését és attitűdjeit. A bankokban kevésbé bízik, és másokra is kevésbé bízva már pénzügyeit, ezek az elmúlt évek tapasztalataira vezethetők vissza. A kevesebb megtakarítás és a Carpe Diem szemlélet erősödése mögött a válság utáni felszabadulás és hiánypótlás, valamint a korábbi megszorítások miatti elhalasztott fogyasztás realizálása áll. Fontos különbséget tenni ugyanakkor a 2015-re és a 2008 előtt jellemző pénzügyi magatartás között. Míg 2008 előtt a lakosság jellemzően (deviza) hitelből fogyasztott, addig a 2015-ben a megszerzett jövedelemből költ többet és felszabdultabban. Fel kell hívni ugyanakkor a figyelmet, hogy a pénzügyi tudatosság hanyatlása, mint például a hosszú távú pénzügyi célok, a megtakarítások és a költségvetés-készítési hajlandóság csökkenése, a hitelfelvételtől való indokolatlan tartózkodás, a termékismeret és használat, valamint a kalkulációs képességek romlása, hosszabb távon problémát jelenthetnek mind egyéni, mind makroszinten, különös tekintettel a versenyképességre. Az OECD-kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy a pénzügyi tudatosság lakossági szintű erősödéséhez a hosszabbtávú gazdasági és társadalom-lélektani „konszolidáció” szükséges, azonban nem elégséges feltétel. Ahhoz, hogy az emberek merjenek és tudjanak megfontolt pénzügyi döntéseket hozni, a pénzügyi kultúra társadalmi szintű összehangolt fejlesztése elengedhetetlen.

JEGYZET

- ¹ Minkét hazai kutatás a Pénziránytű Alapítvány megbízásából készült. A Pénziránytű Alapítvány a kutatócsoport rendelkezésére bocsátotta a kutatási adatbázist, amivel lehetővé tette, hogy a kutatás és az ezen alapuló tanulmány elkészülhessen.

IRODALOM

- ATKINSON, A. – MESSY, F. (2012): „A pénzügyi kultúra mérése: Az OECD / Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata (INFE) kísérleti kutatásának eredményei”. OECD Pénzügyi, Biztosítási és Magán-nyugdíjpénztári Műhelytanulmányok, 15, OECD Publishing.
- BÉRES D. – HUZZDIK, K. (2012): A pénzügyi kultúra megjelenése makrogazdasági szinten. *Pénzügyi Szemle*. 2012/3. 322–336. oldal
- BOTOS K. – BOTOS J. – BÉRES D. – CSERNÁK J. – NÉMETH E. (2012): Pénzügyi kultúra és kockázatvállalás a közép-alföldi háztartásokban. *Pénzügyi Szemle*. 2012/3. 291–309. oldal
- CHEN, H. – VOLPE, R. P. (1998): An analysis of personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*. 7, 107–128. oldal, DOI 10.1016/S1057-0810(99)80006-7
- CZAKÓ Á. – HUSZ I. – SZÁNTÓ Z. (2011): *Meddig nyújtózkodjunk? – A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában*. BCE Innovációs Központ Nonprofit Kft. Budapest
- DEACON, R. E. – FIREBAUGH, F. M. (1988): *Family resource management: Principles and applications*. Boston: Allyn and Bacon.
- HABSCHICK, M. – SEIDL, B. – EVERS, J. (2007): Survey of financial literacy schemes in the EU27 (VT Markt/2006/26H, Final Report). Letöltve: http://ec.europa.eu/internal_market/finservicesretail/docs/capability/report_survey_en.pdf Letöltés ideje: 2012. január 3.
- HASTINGS, J. S. – WILLIAM, C. M. – SKIMMYHORN, L. (2012): Financial Literacy, Financial Education and Economic Outcomes, Working Paper 18412, National Bureau Of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 September 2012
- HORNYÁK A. (2015): Attitűdök és kompetenciák a középiskolás diákok, mint potenciális banki ügyfelek körében. Doktori Értekezés. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron
- KEMPSON, E. (2009): Framework for the Development of Financial Literacy Baseline Surveys: A First International Comparative Analysis. *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions*. 1. 1–32. oldal
- KENESEI ZS. (2014): A pénzügyi kultúra fejlődése Magyarországon az elmúlt 15 évben. In: Gazdaság, társadalom, fogyasztás – 1989–2014. Budapest: GFK Hungária Piackutató Intézet.
- KOVÁCS P. – RÉVÉSZ B. – ORSZÁG G-NÉ (2014): A pénzügyi kultúra és attitűd mérése. MOK Konferencia, Szeged, 2014
- LUSARDI, A. – MITCHELL, O. S. (2014): The Economic Importance of Financial Literacy: Theory

- and Evidence. *Journal of Economic Literature*. 52(1), pp. 5–44. DOI: 10.1257/jel.52.1.5
- MEDGYESI M. (2016): Háztartások viselkedése a válság közben és után. Letöltve: <http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/09medgyesi.pdf>, Letöltés ideje: 2016. november 10.
- NAGY P. – TÓTH Zs. (2012): Értelmelem és érzelem. A lakossági ügyfelek gazdasági magatartása és a bankokkal kapcsolatos attitűdjei. *Hitelintézet Szemle*. 2012. évi 11. Különszám: 13–24. oldal
- NEMÉNYI J. (2009): A monetáris politika szerepe Magyarországon a pénzügyi válság kezelésében. *Közgazdasági Szemle*. 393–421. oldal
- NÉMETH E. – BÉRES D. – HUZDIK K. (2015): The Attitude of Young Hungarian Adults to Loans. *International Journal Of Business and Social Science*. 6:(4) 63–73. oldal
- NÉMETH E. – JAKOVÁC K. – MÉSZÁROS A. – KOLLÁR P. – VÁRPALOTAI V. (2016): Korkép és korkép a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzésekről. *Pénzügyi Szemle*. 2016, III. szám.
- PLAKALOVIC, N. (2012): Financial Literacy and Resultant Stability of the Financial System, *Proceedings of the Faculty of Economics in East Sarajevo*. 6, 135–144. oldal
- VOLPE, R.– CHEN, H. – LIU, S. (2006): An Analysis of the Importance of Personal Finance Topics and the Level of knowledge Possessed by Working Adults. *Financial Services Review*. 15 (1), 81–98. oldal
- XIAO, J. J. – AHN, S. Y. – SHERIDON, J. – SHIM, S. (2014): Earlier financial literacy and later financial behaviour of college students. *International Journal of Consumer Studies*. 38 (6), 593–601. oldal
- ZSÓTÉR B. – NAGY P. (2012): Mindennapi érzelmeink és pénzügyeink. Mindennapi érzelmeink és pénzügyeink. A pénzzel kapcsolatos attitűdök és materiális irányultság szerepe a pénzügyi kultúra fejlesztésében. *Pénzügyi Szemle*. 2012/3., 310–321. oldal
- Országjelentés (2015): Letöltve: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/cr2015_hungary_hu.pdf Letöltés ideje: 2016. november 20.
- Pénziránytű Alapítvány (2015): A magyar lakosság pénzügyi kultúrája. Letöltve innen: <http://penziranytu.hu/magyar-lakosság-penzugyi-kulturaja>. Letöltés ideje: 2015. december 6.